

УДК: 101+616.89-008.441.44

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ СУЇЦИДУ

© Кримець Л. В.

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.53808

Досліджувана проблема є особливо актуальною, адже сучасне українське суспільство занурене у надважку соціально-політичну, економічну та соціокультурну ситуацію. Серед громадян України, особливо в останні роки, в результаті анексії Кримського півострова та проведення Антитерористичної операції на Сході України, різко зростає кількість людей, які страждають від стресу, посттравматичних стресових розладів, емоційного і психологічного дискомфорту, що обумовлено переважанням психіки внаслідок екстремальних умов життєдіяльності індивідів, численними протиріччями між новими і традиційними соціальними нормами в суспільстві, стереотипами поведінки і мислення. Відмінності в уявленнях про базові цінності, нестійкий характер соціальних відносин, часто призводять до незадоволеності життям. Самогубство – одна з вічних проблем людства, оскільки існує як явище стільки ж, скільки існує людина. Погляди науковців щодо періоджерел суїцидальної поведінки представлені у статті двома філософськими позиціями, що обумовлюють і доповнюють одна одну. Згідно першої позиції, основне підґрунтя явища суїциду закладено у недосконалій природі соціальних відносин та суспільних організацій і міститься у соціокультурній площині. Згідно іншої позиції – природу та особливості прояву феномена суїциду, в першу чергу обумовлюють властивості психіки та біологічної природи індивіда.

Ключові слова: суїцид, феномен суїциду, суїцидальна поведінка, самогубство, соціально-філософський аналіз, соціокультурна ситуація.

Постановка проблеми.

Самогубство є одним з непереборних симптомів соціальної нестійкості індивіда і недосконалості самого суспільства. У різних галузях гуманітарного знання в даний час накопичений значний досвід теоретичного осмислення самогубства. Але ці теоретичні знання не мають завершення і тому слід підвести деякий сукупний підсумок цього осмислення. Таку можливість дає філософія з її генералізуючим підходом. Тільки на рівні узагальнення можна визначити справжні причини та наслідки суїциду. Тому філософське осмислення самогубства є надзвичайно корисним як у загальнотеоретичному плані, так і у сфері практичної діяльності.

Мета статті – визначення сутності явища суїциду у соціально-філософському контексті; виявлення його змісту і гносеологічних підстав.

Ступінь розробленості проблеми.

Проведений детальний аналіз літератури показав, що найбільш ранні описи самогубств зустрічаються у всіх найдавніших релігійних рукописних творах: Рігведі, Рамаяні, Біблії, Корані, де відображено не тільки опис різних випадків і типів самогубств у різних історичних, етнічних і соціокультурних контекстах, але і відображені мотиви, які можуть призводити до цього. У релігійних текстах також розкрито ставлення суспільства до самогубства окремих своїх представників або цілих груп, способів і видів самогубств, спроб перешкоджати самогубствам. Проблема самогубства цікавила багатьох філо-

софів усіх часів. Класичні філософські трактати на тему суїциду належать Платону («Федон»), Лукрецію («Про природу речей»), Сенечі («Моральні листи до Луцилія»), Д. Юму («Про самогубство»), А. Шопенгауєру («Мир як воля та уявлення»), Е. Дюркгейму («Самогубство : Соціологічний етюд»), У. Джеймсу («Чи варто жити?»), Н. Бердяєву («Про самогубство»), А. Камю («Міф про Сізіфа»).

Тема самогубства неодноразово відтворювалася в працях Емпедокла, Арістотеля, Сократа, стоїків, кініків, Цицерона, Марка Аврелія, Монтеня, Р.Декарта, Спінози, Вольтера, Ж.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Г. Ф. Гегеля, С. К'єркегора, Ф. Ніцше, В. Соловйова, Ф. Достоєвського, З. Фрейда, Е. Фромма, К. Хорні. У сучасній соціальній філософії і феноменології велику роль зіграли твори таких філософів, як Ж. Батай («Сльози Ероса»), М. Бланшо («Смерть як можливість»), Ж. Дерріда («Дар смерті»), О. Кожева («Ідея смерті в філософії Гегеля»), Ж.-П. Сартр («Буття і Ніщо»), М. Хайдеггера («Буття і час»). Тема філософського аналізу самогубства присутня в працях М. М. Бахтіна («До філософії вчинку»).

Виклад основного матеріалу.

Самогубство – одна з вічних проблем людства, оскільки існує як явище практично стільки ж, скільки існує людина. Самогубство, суїцид (лат. «suī» – себе, «caedere» – вбивати) – поведінковий акт самоусунення з життя. Е. Дюркгейм, автор фундаментальної соціологічної праці,

присвяченої самогубству, дає таке визначення суїциду: «Самогубством називається кожен смертний випадок, який безпосередньо або опосередковано є результатом позитивного або негативного вчинку, скоєного самим потерпілим, якщо він усвідомлював його результати» [3, с. 26]. А. Камю, чільний представник філософії екзистенціалізму, вважав, що є лише одна посправжньому серйозна філософська проблема – проблема самогубства. Вирішити, варто чи не варто життя того, щоб його прожити, – значить відповісти на фундаментальне питання філософії [4, с. 223]. Ж.-П. Сартр вбачав відмінність людини від тварини в тому, що тільки людина може покінчити життя самогубством [9, с. 12].

Суїцидальна поведінка – дуже складний і багатоаспектний феномен, що включає в себе звершення самогубства – замаху на своє життя, суїцидальні тенденції, думки, ідеї та наміри [11]. Погляди науковців щодо першоджерел суїцидальної поведінки представлені двома філософськими позиціями, що обумовлюють і доповнюють одна одну. Згідно першої позиції, основне підґрунтя явища суїциду закладено у недосконалій природі соціальних відносин та суспільних організацій і міститься у соціокультурній площині. Згідно іншої позиції – природу та особливості прояву феномена суїциду, в першу чергу обумовлюють властивості психіки та біологічної природи індивіда.

Соціальна філософія спонукає до того, щоб психічні явища розглядалися як результат впливу навколишнього соціального середовища, громадської діяльності людини на її інтерсуб'єктивний стан [6]. До цих «психічних явищ» відноситься і суїцидальна поведінка особистості. Без урахування зовнішніх, головним чином соціальних, умов неможливо відшукати причину виникнення і сутність психічних явищ. Природно, що аналіз матеріального субстрату свідомості, механізму психічних процесів на рівні психології, в тому числі і психіатрії, з необхідністю спирається на основні положення філософії про суспільну обумовленість свідомості особистості. Соціальні аспекти суїциду розглянуті в роботах М. А. Губського, К. Менінгера, П. Сейнсбері, Л. К. Шейніса, а психолого-педагогічні аспекти розглянуті в наш час в дослідженнях А. Адлера, А. Г. Амбрумової, Я. І. Гилянського, В. А. Тихоненко, П. І. Юнацкевіча, В. В. Ягупова [11]. Ці дослідники підкреслюють виняткову роль виховання як соціального інституту в формуванні «життєвого сенсу» людини, який стає реально діючим фактором особистісної активності і життєстійкості при наявності усвідомлених життєвих програм, які суміщають громадські та особисті інтереси. Та підкреслюють очевидну

багатовимірність проблеми аутодеструктивної поведінки, яка не може бути вирішена з точки зору будь-якої однієї зі спеціальних дисциплін, оскільки в самогубстві виявляються задіяними різноманітні фактори.

Багато філософів і дослідників суїциду основною причиною самогубства розглядали зниження соціального статусу індивіда. Античні філософи, за винятком епікурейців, пов'язували суїцид з матеріальною скрутою. Самогубство представлено у Платона як акт деструктивний і тому заборонений [8, с. 97]. Накласти на себе руки вважалось недозволеним. Розпорядження собою могло відбуватися тільки з дозволу держави, з огляду на політичну доцільність. Тому і самогубство, санкціоноване державою, розглядалось як законний акт. Але суїцид, скоєний всупереч волі держави або полісу, повинен був сприйматися як нанесення збитків державі і перетворювався, таким чином, в кримінальне діяння. З іншого боку, в платонівських діалогах можна виявити і твердження переваг смерті перед життям, прямий або непрямий заклик до самогубства. Самогубство, на думку Платона, не є забороненим тоді, коли його причиною виступає примус богів, невідворотне страждання, тяжкий сором, вирок держави або вирок суду (навіть несправедливий) [7].

Самогубство як маніфестація слабкості і богузтва, виміряних саме в соціальному або скоріше в політичному масштабі, представлена і проаналізована у Аристотеля, який в цьому пункті виступає як коментатор Платона. «Вмирати, щоб позбутися бідності, закоханості або якогонебудь страждання, властиве не мужній людині, а, скоріше, трусу, адже це потяг уникати труднощів, і людина приймає смерть не тому, що це добре, а тому, що це позбавляє від зла» [1, с. 111]. За складних історичних умов, за умов стрімких соціальних трансформацій, у суспільстві актуалізуються підвищені вимоги до адапційних механізмів особистості. Внаслідок достатньої консервативності особистісного світогляду, систем відносин в сім'ях, соціальних групах, їх опору різким змінам в суспільстві, відбувається повільне наростання кризових явищ особистості. Це призводить до запізнилої відповіді суїцидом на стрес.

Відтворення статистично стійкого, для кожного конкретного суспільства, числа добровільних смертей, динаміка кількості і рівня самогубств в залежності від економічних, політичних, соціальних умов, нерівномірний розподіл суїцидальної поведінки серед різних соціально-демографічних груп населення, свідчать про соціальну природу цього феномена. Проте, багато авторів, основну причину суїциду вбачають і в

особливому психологічному стані людини. Як писав Н. Бердяєв в психологічному етюді «Про самогубство»: «Самогубство є психологічним явищем, і, щоб зрозуміти його, потрібно зрозуміти душевний стан людини, яка вирішила покінчити з собою. Психологія самогубства є перш за все психологією безнадійності ...» [2, с. 119].

Для стоїків, як і для всіх античних філософів, якщо людина стане піддаватися нещастям і життєвим негараздам, то для збереження своєї гідності і свободи вона може добровільно позбавити себе життя. Вмираючи, мудрець підпорядковується загальному закону природи. Стоїчна етика включає в своє повчання до блаженного життя і рекомендацію до самогубства: «саме на той випадок, – пише А. Шопенгауер, – коли тілесні страждання, не переборні ніяким філософствуванням, ніякими принципами і висновками, отримують перемогу і виявляються невиліковними, не залишається іншого засобу піти від страждання, крім смерті, яку і треба тоді прийняти спокійно, як будь-які інші ліки» [10, с. 367]. З проведеного аналізу філософських творів можна зробити висновки, що суїцидальна поведінка, як і будь-яка інша, є соціально детермінованою, отже, має свій соціальний ґрунт/

Ідея самогубства циркулює в суспільній свідомості і відтворюється різними засобами культури. Ставлення до самогубства в суспільстві, як і на рівні індивідуальної свідомості, тісно пов'язане з етичним відношенням до життя і смерті. Для сучасної цивілізації характерне зростання цінності людського життя і закріплення цієї цінності в системі моральних ідеалів, вимог, санкцій і норм. Одночасно смертність, особливо передчасна, з об'єкта пасивного споглядання, стала предметом активної соціальної регуляції, спрямованої на зведення її до мінімуму. При цих умовах, передчасна смерть і шкода, що наноситься здоров'ю, оцінюються як явище негативне, а збереження і зміцнення здоров'я – як моральний обов'язок людини перед суспільством. Поряд з цим, тенденції до активізації соціального об'єднання людей, взаємна прихильність, узи емоційного потягу створюють ситуацію, коли життя іншої, близької людини, набуває більшої цінності, ніж власне; поширюється усвідомлення того, що власна смерть не така страшна, як втрата близьких. Вже згадана ситуація неоднозначно позначається на ставленні до самогубства. Ці та багато інших неспівпадаючих тенденцій по-різному переломлюються у свідомості індивідів і впливають на моральний вибір у ситуації психологічної кризи. Суїцидальне рішення виявляється, таким чином, результатом складної взаємодії факторів індивідуальної і суспільної моральної свідомості.

Складність, багатогранність феномена самогубства, а також інтеграція індивідуального і соціального рівнів суїцидальних проявів, різноманітність підходів до їх виявлення, змушують до вивчення філософсько-суїцидологічних програм. А. Шопенгауер основною внутрішньою підставою самогубства вважає фізіологічні розлади здоров'я суїцидента. «Якщо важкий характер, поганий настрій внаслідок тілесних ненормальностей (які мають місце, здебільшого, в нервовій системі) досягають дуже високого ступеня, то найменша неприємність є достатнім мотивом для самогубства» [10, с. 355]. У своєму есе «Самогубство» Е. Дюркгейм згадував: «Витончена цивілізація, що дає початок анемічним і егоїстичним схильностям до самогубства, має своїм результатом також витонченість нервової системи, роблячи її надмірно чутливою. Завдяки цьому, люди стають менш здатними прив'язуватися до певного об'єкту, більш нетерплячими до обмежень якої б то не було природи, більш схильними до подразнень, а також занепаду духу» [3, с. 393]. Н. Бердяєв дотримувався такої ж думки: «Потрібно сказати, що в момент самогубства, людина в більшості випадків знаходиться в стані психічного розладу, психіка її вразлива і порушено психічну рівновагу» [2, с. 131]. Філософський розгляд суїциду вимагає від дослідника цього явища дати відповідь і на питання: що є наслідком самогубства. Відповідь на це питання багато в чому залежить від світоглядних установок дослідника. Людина з атеїстичним світоглядом в самогубстві розглядає руйнування фізичного тіла і загибель, кінець психічного, духовного «Я». Цей же підхід до пояснення феномена суїциду спостерігається в роботах Е. Дюркгейма, З. Фрейда з його концепцією «потягу до смерті», Е. Шнейдмана у теорії «фрустрації», в дослідженнях А. Г. Амбрумової і Я. І. Гілінського. Ця концепція може бути представлена як гносеологічна підстава вивчення суїцидальної поведінки. Останнім часом, при вивченні суїцидальної поведінки, теоретики стали нехтувати біологічним напрямком цієї проблеми. Починаючи з кінця XIX століття і початку XX століття, більшість дослідників суїцидальної поведінки, слідом за Е. Дюркгеймом, З. Фрейдом на Заході і відомими радянськими психіатрами В. М. Бехтеровим, І. А. Сікорським, стали приділяти основну увагу соціально-психологічному і соціологічному дослідженню проблем самогубства. Зараз багато дослідників суїцидальної поведінки дотримуються думки про те, що тільки приблизно чверть самогубців страждала психічними захворюваннями, і інші три чверті самогубців були психічно здоровими людьми. Слідом за ними, завдяки засобам масової інформації, змінилася

громадська думка про самогубців на користь психічної повноцінності останніх.

«Біологічний» тип суїцидальної поведінки враховує актуалізацію таких хвороб, як прикордонні психічні розлади у вигляді характерологічних особливостей індивіда, неврози, невротичні реакції, результатом яких є самогубство. До цього ж типу суїцидальної поведінки слід віднести і такі хвороби, як хронічний алкоголізм і наркоманія, так як вони є своєрідними формами «відходу» з життя, на думку Р. Мертона. До цієї концепції належать такі інтерпретації самогубств: 1) суїцид як прояв психічної хвороби, 2) суїцид як інстинкт, що веде до самогубства, 3) спадковість, як основна причина самогубства. На жаль, сучасне українське суспільство занурене у надважку соціально-політичну, економічну та соціокультурну ситуацію. Серед громадян України, особливо в останні роки, в результаті анексії Кримського півострова та проведення Антитерористичної операції на Сході України, різко зросла кількість людей, які страждають від стресу, посттравматичних стресових розладів, емоційного і психологічного дискомфорту, що обумовлено перевантаженням психіки внаслідок екстремальних умов життєдіяльності індивідів, численними протиріччями між новими і традиційними соціальними нормами в суспільстві, стереотипами поведінки і мислення. Найбільшою гостротою характеризуються проблеми психологічної адаптації та реабілітації військово-

вослужбовців до та після ведення бойових дій, проблеми сім'ї та шлюбу, що включають відносини між подружжям, батьками і дітьми, представниками різних поколінь. Відмінності в уявленнях про базові цінності, нестійкий характер соціальних відносин, часто призводять до незадоволеності життям [5].

Висновки.

На нашу думку, виняткову роль в справі попередження самогубства грає виховання, як соціальний інститут формування активності, соціальної адаптивності і життєстійкості особистості, вміння поєднувати суспільні та особисті інтереси. Відповідно до цього стає актуальною проблема формування наукової теорії виховання людини, яка б дозволила визначити допустиму міру індивідуалізму і колективізму, альтруїзму та егоцентризму в суспільстві на основі принципів гуманізму, діалогізму та демократизму. Отже, вихід із негативної ситуації в країні та Збройних силах через нестримне зростання числа самогубств, ми бачимо не тільки в поліпшенні політичних, матеріальних та соціальних умов, але і в переорієнтації загальнолюдського світогляду в сторону гуманістичних моральних цінностей як у межах окремої особистості, так і у масштабі суспільства в цілому. Значна роль у цьому процесі має належати системі патріотичного виховання молоді в державі та програмі формування національної ідеології, спрямованої на гармонізацію суспільних відносин.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Нікомахова етика. / Аристотель. – К.: Аквилон-Плюс, 2002. – С. 111.
2. Бердяев Н. О самоубийстве. / Н. Бердяев. – М.: Изд. МГУ, 1992. – С. 119-131.
3. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд / Э. Дюркгейм // Пер. с фр. под. ред. В. А. Базарова. – М.: Мысль, 1994. – 399 с.
4. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / А. Камю. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
5. Крымец Л. В. Социальное взаимодействие в контексте постиндустриального общества на современном этапе развития: монография / Л. В. Крымец. – Saarbrücken, Germany: Lap Lambert Academic Publishing, 2012. – 163 с.
6. Крымец Л. В. Філософія влади та управління науково-освітнім простором: монографія / Л. В. Крымец. – К.: Золоті ворота, 2016. – 410 с.
7. Платон. Диалоги; Сочинения платоновской школы / Платон / Пер. с древнегреч. С. Я. Шейман-Топштейн. – М.: Мир книги, 2008. – 496 с.
8. Платон // Собрание сочинений в 4 томах. – М.: Мысль, 1993. – Т. II. – С. 97.
9. Сартр Ж. П. Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии / Ж. П. Сартр / Пер. с фр. В. И. Коллядко. – М.: АСТ. – 928 с.
10. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / А. Шопенгауэр // Собр. соч. в 5-ти т. – М.: Московский клуб, 1992. – Т. I. – 395 с.
11. Ягупов В. В. Військова психологія: підручник / В. В. Ягупов. – Київ: Тандем, 2004. – 656 с.

References

1. Aristotle. *Nicomachean Ethics*. / Aristotle. - K: Aquilon Plus, 2002. Pp. 111.
2. Berdyaev N. *About suicide*. N. Berdyaev. - M.: Moscow State University, 1992. Pp. 119-131.
3. Durkheim, E. *Suicide: Sociological School* / E. Durkheim, Transl. With fr. under. edited by V.A. Bazarov. - Moscow: Thought, 1994. 399 s.
4. Camus A. *The Rebellious Man. Philosophy. Policy. Art* / A. Camus. - Moscow: Politizdat, 1990. 415 s.

Соціально-філософські погляди на проблему суїцида

5. Krymets L.V. *Social interaction in the context of post-industrial society at the present phase of development: monograph* / L.V. Krymets. - Saarbrücken, Germany: Lap Lambert Academic Publishing, 2012. 163 s.
6. Krymets L. *Philosophy of power and management of scientific and educational space: monograph* / L.V. Krymets. - K.: Golden Gate, 2016. 410 s.
7. Plato. *Dialogues; Works of the Platonic school* / Plato / Trans. With the ancient Greek. S. Ya. Sheiman-Topstein. - Moscow: The World of Books, 2008. 496 s.
8. Plato // *Collected works in 4 volumes*. - M.: Thought, 1993. - Т. II. Pp.97.
9. Sartre J. *Genesis and nothingness. Experience of phenomenological ontology* / J.P. Sartre / Transl. With fr. V.I. Kolyadko. - Moscow: AST. 928 s.
10. Schopenhauer A. *The world as a will and representation* / A. Schopenhauer // *Collect. Op. In 5 tons*. - M.: Moscow club, 1992. - Т. I. 395 s.
11. Yagoupov V. *Military Psychology: Textbook* / V. Yagoupov. - Kiev: Tandem, 2004. 656 s.

КРЫМЕЦ Л. В. - доктор философских наук, ведущий научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории (социально-гуманитарных проблем) Национального университета обороны Украины имени И. Черныховского (Киев, Украина)

E-mail: karnall@mail.ru

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПРОБЛЕМУ СУИЦИДА

Исследуемая проблема является особенно актуальной, ведь современное украинское общество погружено в сложную социально-политическую, экономическую и социокультурную ситуацию. Среди граждан Украины, особенно в последние годы, в результате аннексии Крымского полуострова и проведения Антитеррористической операции на Востоке Украины, резко возросло количество людей, страдающих от стресса, посттравматических стрессовых расстройств, эмоционального и психологического дискомфорта, что обусловлено перегрузкой психики вследствие экстремальных условий жизнедеятельности индивидов, многочисленными противоречиями между новыми и традиционными социальными нормами в обществе, стереотипами поведения и мышления. Различия в представлениях о базовых ценностях, неустойчивый характер социальных отношений, часто приводят к неудовлетворенности жизнью. Суицид - одна из вечных проблем человечества, поскольку существует как явление столько же, сколько существует человек. Взгляды ученых на первоисточники суицидального поведения представлены в статье двумя философскими позициями, обуславливающими и дополняющими одна другую. Согласно первой позиции, основы явления суицида заложены в несовершенной природе социальных отношений и общественных организаций и содержатся в социокультурной плоскости. Согласно другой позиции - природе и особенности проявления феномена суицида, в первую очередь обуславливают свойства психики и биологической природы индивида. **Ключевые слова:** суицид, феномен суицида, суицидальное поведение, самоубийство, социально-философский анализ, социокультурная ситуация.

KRYMETS, LIUDMYLA - Doctor of sciences in philosophy, senior scientific researcher of scientific and research laboratory (social-humanitary problems) The National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskiy (Kyiv, Ukraine)

E-mail: karnall@mail.ru

SOCIAL AND PHILOSOPHICAL VIEWS ON THE PROBLEM OF SUICIDE

The study problem is particularly acute since modern Ukrainian society immersed difficult socio-political, economic and socio-cultural situation. Among citizens of Ukraine, especially in recent years as a result of the annexation of the Crimean peninsula and the Antiterrorist operation in eastern Ukraine, sharply increased the number of people suffering from stress, post-traumatic stress disorder, emotional and psychological discomfort that is caused by an overload of mind due to extreme living conditions of individuals and numerous contradictions between new and traditional social norms in the society stereotypes behavior and thinking. The differences in the perception of fundamental values and fragile social relationships often lead to dissatisfaction with life. Suicide - one of the eternal problems of humanity, because there is a phenomenon as much as there are people. Scholarly views on origins of suicidal behavior presented in the article two philosophical positions that contribute and complement each other. According to the first position, the main basis of the phenomenon of suicide lies in the imperfect nature of social relations and social organizations and socio-cultural contained in the plane. According to another position - the nature and features of the phenomenon of suicide, first determine the properties of the mental and biological nature of the individual.

Keywords: suicide, phenomenon of suicide, suicidal behavior, suicide, social and philosophical analysis, social and cultural situation.

Рекомендовано до публікації д-р філос. наук, проф. Воронковою В.Г.
Дата надходження 22. 03.2017